

Згідно секретних правил, в жодному разі не могли бути прочитані листи трьох осіб в Російській імперії: імператора, міністра внутрішніх справ, начальника III Відділення Канцелярії Його Імператорської Величності, а після його скасування – директора Департаменту поліції. Кореспонденція всіх інших осіб могла бути прочитана.

Р. Швер, який працював в петербурзькому осередку перлюстрації з 1890 року, на допиті 6 листопада 1929 року згадував, що читалися листи переважно високопосадовців, інтелігенції (студентів, адвокатів, професорів, членів Думи), а за спеціальними дорученнями Департаменту поліції переглядалися листи, адресовані міністрам, членам Державної ради, губернаторам і віце-губернаторам. У певний період відслідковувалося навіть листування спадкоємця престолу Миколи II із його фавориткою балериною Матильдою Кшесінською [3, с. 16].

На нашу думку, перлюстрацію можна вважати саме методом політичного контролю, а не розшуку, оскільки вона проводилася не лише в рамках оперативно-слідчих дій, але й поза їх межами, таємно тримаючи в полі зору фактично всю країну.

Другим важливим елементом політичного контролю є спостереження. Однак варто зауважити, що при дослідженні цього напрямку діяльності органів політичного розшуку його не варто плутати із зовнішнім стеженням (яке пізніше стали виконувати філери при охоронних відділеннях). Останнє було одним із найдієвіших методів політичного розшуку, за якого об'єктом ставала звинувачена у вчиненні злочину особа та її оточення.

Спостереження як елемент політичного контролю мало декілька основних складових. Серед них:

1. спостереження за настроями народних мас [6, арк. 1-2];
2. спостереження за активністю політичних і громадських організацій та утворень [8, арк. 1] [13, арк. 1-2] ;
3. спостереження за комерційною та іншими видами діяльності іноземців [11, арк. 5], та підданих імперії, які були представниками інших національностей [7, арк. 1];
4. спостереження за діяльністю преси [13, арк. 3].

Отже, можна зробити висновок, що наявність політичного контролю та його елементів в діяльності політичного розшуку в Російській імперії другої половини XIX – початку XX століття була необхідною умовою ефективної діяльності органів політичної поліції. Основна відмінність між розшуком і контролем полягала в об'єкті жандармського нагляду. Так, якщо розшук займався розслідуванням конкретних злочинів, стежив за визначним колом осіб, то контроль був спрямований на цілу державу і слідкував за суспільно-політичною ситуацією на всій її території.

Крім того політичний контроль надавав можливість не лише припинити вже триваючий злочин, але й попередити його вчинення чи масові народні заворушення, які могли бути наслідком реакції народних мас на державну політику імперії. Однак, не дивлячись на всю важливість цієї теми, на даний момент вона є менш дослідженою, ніж методи політичного розшуку, тому потребує подальшого ретельного вивчення.

Джерела та література

1. Гаращук В. Контроль та нагляд у державному управлінні: навч. посіб./ Гаращук В.М.– Х.: Фоліо, 2002. – 176 с.
2. Єдинак Т., Павлишен О. Контроль як функція державного управління: сутність та класифікація. / Т. С. Єдинак, О. В. Павлишен. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///C:/Users/Svitlana/Downloads/vamcudu_2011_1_2.pdf
3. Измозик В. «Черные кабинеты»: история российской перлюстрации. XVIII – начало XX века» / Владлен Измозик. – М.: НЛО, 2015. – 413 с.
4. Полное собрание законов Российской империи, 2-е собр. – СПб., 1863. – Т. 41. – Отд. 2. № 44071. – 784 с.
5. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДАК України), ф. 1262, оп. 1, спр. 361.
6. ЦДАК України, ф. 1335, оп. 1, спр. 2083.
7. ЦДАК України, ф. 1335, оп. 1, спр. 2085.
8. ЦДАК України, ф. 442, оп. 821, спр. 300.
9. ЦДАК України, ф. 442, оп. 821, спр. 299.
10. ЦДАК України, ф. 442, оп. 821, спр. 298.
11. ЦДАК України, ф. 1335, оп. 1, спр. 21.
12. ЦДАК України, ф. 1335, оп. 1, спр. 22.
13. ЦДАК України, ф. 1335, оп. 1, спр. 12.

УДК 94:327(410.1+44)

Людмила Валюх, Наталія Плюта

АНГЛО-ФРАНЦУЗЬКЕ КОЛОНІАЛЬНЕ СУПЕРНИЦТВО У ЄГИПТІ (1881-1890 рр.)

У статті висвітлюється відношення політичних сил та громадськості Англії та Франції до колоніального протиборства за економічне та політичне домінування у Єгипті.

Ключові слова: колоніальне питання, політичні дискусії, політичне домінування.

В статтє освещается отношение политических сил и обществённости Англии и Франции до колониального противостояния за экономическое и политическое доминирование в Египте.

Ключевые слова: колониальный вопрос, политические дискуссии, политическое доминирование.

The attitude of political forces as well as of English and French communities to the colonial struggle for economic and political dominance in Egypt is enlightened in the article.

The contradictions between France and Great Britain, which arose during struggle of these countries for the territories on the African continent in 80th of XIX century, later became one of the reasons of the World War I. In its eagerness to occupy the territories of the Eastern Africa, France met the same ambition of Great Britain.

In such conditions, the relationship of the two countries drew thorough attention of political figures. The stability in relationships among European states to great extent depended on the position of English and French governments. As a result, the research of mutual influence of governmental policy and community attitude to this issue is of current interest.

The article aim is to study relationship of French and English political forces and community in the sphere economic and political dominance in Egypt.

The significance of Egypt in international relations system started to grow in the last third of XVIII century, shortly after Great Britain gained a foothold in India by the conditions of Paris Agreement (1763). Searching for the revenge, Napoleon Bonaparte landed his army near Alexandria. His dreams to restore French empire didn't came true. They were ruined first by the admiral Nelson in the sea, and then by common efforts of generals Wesley and Abercrombie on the land. The battle on the Nile drew the attention of the whole Europe to Egypt and opened this country for the European rivalry.

Key words: colonial issue, political discussions, political dominance.

Колоніалізм європейських держав – складне та суперечливе явище, яке зазнавало численних перетворень від свого зародження в епоху Великих географічних відкриттів і до остаточного формування. Визначальний вплив на перебіг колоніальних суперечностей в останній третині XIX ст. мали позиції найбільших колоніальних держав – Англії та Франції, які традиційно здійснювали цілеспрямовану та активну експансіоністську політику.

Метою статті є дослідження англо-французького колоніального суперництва в Єгипті (1881-1890 рр.)

Як свідчить історіографічний аналіз, окремі фрагменти даної проблеми розглядалися в працях російських істориків Ротштейна Ф. А., Нерсесова Г.А., Сирцової Є. А., а також у дослідженнях зарубіжних вчених Дж. Адама, В. Лангера.

Значення Єгипту в системі міжнародних відносин останньої чверті XIX ст. зросло із побудовою Суецького каналу. Тепер територією Єгипту проходив найкоротший морський шлях із європейських портів у басейні Індійського та Тихого океанів. В економічному відношенні Суецький канал був у руках французької компанії. Політично ж, пролягаючи територією Єгипту, він належав уряду хедива (так іменувався єгипетський монарх) і його сюзерена – турецького султана. Влада останнього була швидше номінальною, Єгипет же був слабкою державою, яка легко могла потрапити до рук однієї з великих європейських держав. Ця держава і стала володаркою Суеца. Отож, Суецький канал був вкрай необхідним пунктом на основній комунікаційній лінії Британської імперії.

В англійській пресі почали лунати заклики включити цю країну до складу Британської імперії. Вони особливо посилилися після того, як у 1875 р. британський уряд заволодів пакетом акцій, який складав біля 45 % всього акціонерного капіталу компанії Суецького каналу [9, с. 167]. Тепер економічний контроль над каналом був забезпечений англійському уряду. Але економічного впливу було недостатньо. У випадку, якби Франція набула політичної гегемонії в Єгипті чи взагалі у східній частині Середземного моря, комерційний контроль над каналом, звичайно, не міг би забезпечити Англії панування над шляхом до Індії.

Продаж акцій не врятував фінансів єгипетської держави. Зовнішній борг Єгипту склав суму близько 2,5 млрд фунтів. Значна частина доходів країни йшла на виплату відсотків по цих боргах [4, с. 7]. Це привело Єгипет до фінансового банкрутства. Це змусило єгипетського правителя розпочати переговори з французькими банкірами. Було вирішено встановити міжнародний фінансовий контроль, який забезпечував би платежі за позиками. Органом такого контролю ставала організація кредиторів – Каса єгипетського державного боргу [9, с. 169].

Франко-єгипетська домовленість була не вигідна для Британії. Англійський уряд прагнув цілком підпорядкувати Єгипет своєму впливові. Тепер же в Єгипті встановлювався міжнародний, фактично ж переважно французький, фінансовий контроль. У листопаді 1876 р., окрім опіки з боку Каси єгипетського боргу, хедиву було нав'язано двох фінансових контролерів: один із них був англієць, а інший – француз. Такий порядок встановлював англо-французький кондомініум (сумісне управління) над Єгиптом [11, с. 31].

Розглянемо, яким було фінансове та політичне становище в Франції. Впродовж другої половини XIX ст. спостерігається відставання Франції як промислової держави, у 80–90-х рр. вона була вже змушена задовольнятися четвертим місцем після США, Англії та Німеччини.

Єгипет хедива Ісмаїла, що виявився знахідкою для європейських підприємців, повинен був мати особливе значення для французького капіталу у зв'язку зі створенням низки банків спеціально для «розробки багатств» єгипетського казначейства. Жюль Феррі, з ім'ям якого пов'язана політика колоніальної експансії, відкрито ратував за колонії саме тому, що вони створювали відтік надлишкового капіталу.

Ця політика колоніальних загарбань, як і вся зовнішня політика Третьої республіки загалом, впливала з особливостями розвитку Франції в той період і визначалася ходом суспільної боротьби в ній. Французька фінансова олігархія прагнула до змови з Німеччиною й Англією в надії, що підтримка урядів цих країн зміцнить її позиції усередині країни й створить сприятливі передумови для боротьби з революційним рухом усередині Франції.

Жоден із урядів Франції та Англії не міг претендувати, щоб його політика в єгипетському питанні перебувала поза безпосереднім впливом фінансистів. Питання про роль, яку зіграли французькі фінансисти в заволодінні Англією Єгиптом, є одним із найцікавіших і найменш висвітлених сторін цієї операції. Закордонні історики залишили його поза увагою; тільки за окремими розрізненими штрихами в документах, за випадковими

зауваженнями політичних діячів тієї епохи можна судити про ту роль, яку зіграли французькі фінансисти, виявивши себе в цьому випадку справжніми космополітами. Позичивши гроші єгипетському уряду, французькі фінансисти були зацікавлені тільки в одному – у забезпеченні порядку, у стабільності державного ладу Єгипту [13, с. 82]. І з цього погляду англійська окупація Єгипту обіцяла певні гарантії кредиторам у тому, що їхні прибутки будуть у безпеці. Можна було розраховувати, що Англія, яка має настільки важливі та різноманітні для неї інтереси в Єгипті, подбає навести той порядок, про який мріяли позикодавці.

Впродовж осені й зими 1881–1882 рр. між Англією та Францією велися переговори про лінію поведінки в єгипетських справах. Генеральний консул Росії в Єгипті І. А. Лекс повідомляв у телеграмі від 23 травня 1882 р.: «Англія та Франція бажають заміни міністерства та усунення з Єгипту головних військових діячів» [1, л. 33].

11 травня 1882 р. в Олександрії спалахнули масові заворушення, у результаті яких загинуло 50 європейців і 140 єгиптян [3, с. 16]. 30 травня Франція запропонувала скликати міжнародну конференцію з єгипетського питання [10, с. 38]. Конференція відкрилася у Константинополі 23 червня 1882 р. На ній було прийнято рішення, щоб на час її роботи іноземні держави утрималися від усіляких дій в Єгипті. Однак це не зупинило командуючого англійською ескадрою адмірала Сеймура, який віддав наказ про бомбардування Олександрії. Так розпочалася англо-єгипетська війна [10, с. 149–150].

Воєнні дії англійських військ під командуванням генерала Г. Уолслі проти єгипетських частин, очолених Ахмедом Арабі, що розпочалися в серпні на сході Єгипту, завершилися перемогою британців у битві при Тель-ель-Кабірі 13 вересня 1882 р. З цього часу англійці повністю господарювали в країні. З 1883 р. необмеженим правителем Єгипту став майор Евелін Берінг (який отримав згодом титул лорда Кромера і написав двотомну працю з історії цієї країни), метою якого було закріплення колоніального режиму Британії в цій північно-африканській державі [9, с. 176].

Чергова конференція держав-кредиторів Єгипту з фінансових питань цієї країни, скликана з ініціативи англійського уряду, проходила в Лондоні з 28 червня до 2 серпня 1884 р. Окупація Великою Британією Єгипту, відбудова постраждалої від пожежі внаслідок бомбардувань британським флотом Олександрії, здійснення іригаційних робіт довели фінанси Єгипту до глибокої кризи [11, с. 154]. Уряд В. Гладстона вважав, що витрати єгипетської казни повинні покрити держави, які мали економічні інтереси в Єгипті. Англійський кабінет запропонував конференції передати до єгипетської казни надлишки доходів, що накопичилися від тих бюджетних надходжень, які були заброньовані за касою єгипетського боргу на сплату кредиторам процентів за борги Єгипту. За діючим єгипетським законом 1880 р. ці надлишки були призначені на погашення капітальної суми боргу [11, с. 155].

Програма дій уряду Англії була відхилена французькою делегацією, яку підтримувала Німеччина. Результатом був повний провал англійських пропозицій. Органи міжнародного фінансового контролю в Єгипті стали для Франції та Німеччини знярядям їхньої політики у всіх випадках, коли потрібно було завдати Англії неприємностей.

Розглянемо ставлення уряду лібералів до подій на півночі Африки. У вересні 1881 р. В. Гладстон сформулював свою програму вирішення єгипетського питання. Формально у ній проголошувалася політика «тісного союзу» з Францією, оскільки вона могла контролювати дії суперника. Однак Гладстон висловлювався проти спільної англо-французької інтервенції, хоча був не проти інтервенції як такої [19, р. 297]. Після кривавих подій 11 червня в Олександрії ця впевненість В. Гладстона в організації інтервенції стала ще більш очевидною. Він заявляв Дж. Брайту, що ситуація в Єгипті така, що може бути змінена лише силою [19, р. 298].

Аналіз позицій міністра закордонних справ лорда Дж. Гренвіла весною 1882 р. свідчить про його невпевненість у питанні вибору тактики Англії для вирішення єгипетської кризи. Однак його біограф С. Фіцморіс вважав, що весною 1882 р. лорд Гренвіл повністю схилився на користь військового втручання. Він не підтримував ідею спільної англо-французької інтервенції, але проти виключно англійського втручання в кабінеті виступали Гладстон і Брайт [9, с. 181]. Прихильником більш активної політики в Єгипті був Дж. Чемберлен. Свої інтервенціоністські позиції він обґрунтовував необхідністю забезпечення «безпеки Суецького каналу» та «шляху до Індії» [15, р. 71].

Представники французької економічної та політичної еліти мали різні точки зору на питання як про тактику внутрішньої політики, так і на визначення курсу зовнішньої політики. Представники політичних кіл, не пов'язані з фінансовим капіталом, не були безпосередньо зацікавлені в колоніальній політиці з погляду наживи, тому поставилися до неї негативно. Була й партія, що виставила своїм головним виборчим козирем гасло «національної зовнішньої політики». Це була так звана «крайня ліва», що з 1881 р. реформувалася в Радикальну партію. Виступаючи проти колоніальних захоплень з міркувань, що не можна відволікати жодного солдата від східного кордону Франції, радикали висували ідею реваншу, прагнучи запаморочити народ шовіністичними гаслами [8, с. 86].

Політична ізоляція Франції в 80-і рр. означає незмінний страх перед Німеччиною й острах посваритися з Англією, щоб, остаточно порвавши з нею, не залишитися наодинці з Німеччиною. Цей основний мотив і встановлює межі коливань зовнішньої політики Франції.

Таким чином, зацікавленість Франції в Єгипті мала інший характер, ніж Англії. Про те, що інтереси цих країн в Єгипті зовсім різні, говорив у червні 1882 р. Бісмарк французькому послу де Курселю: «Ваш ризик у Єгипті не такий, як в Англії. Якщо Франція бачить, що її інтереси там занепадають, то це простий *lucrum cessans* (кінець отримання прибутку), як говорять юрисконсульти. Але якщо Англія втрачає вільне розпорядження Суецьким каналом, що є для неї життєвою артерією, то це *damnum incidens* (поява збитку)» [17, р. 456].

У Франції діяла низка партій, які представляли інтереси різних груп французького суспільства, починаючи від відкритих представників фінансової олігархії – так званий «лівий центр» – і до Радикальної партії – «крайня

ліва». Ця партія, що використала з метою збільшення кількості голосів соціальну й політичну демагогію, прагнула підкорити своєму впливу дрібних промисловців підприємств і робітників, частково їй це вдавалося. Ж. Гед писав у 1880 р., що радикали пограбували програму Робітничої партії, запозичивши з неї багато пунктів [5, с. 262]. Робітничий рух у Франції був у той час ще не достатньо організованим, щоб прямо впливати на формування політичної влади в країні. Прем'єр-міністр Жуль Феррі у промові 28 липня 1885 р. захищав політику колоніальної експансії з тієї причини, що вона обіцяє фінансову вигоду: «Хіба нам байдуже, що сума капіталів збільшилася у Франції шляхом умілого розміщення капіталів? Хіба робітники не зацікавлені в тому, щоб капіталу було вдосталь у нашій країні? Я стверджую, вкрай важливий цей бік колоніального питання» [21, р. 391].

Французькі історики, приховуючи той факт, що інтереси фінансистів штовхали їх на підтримку англійських імперських прагнень, усіляко висуюють на перший план і підкреслюють, що парламент Франції протидівав колоніальній політиці, на цьому засновані їхні численні праці щодо фатальної ролі парламенту, який відмовився схвалити активну єгипетську політику й асигнувати на неї кошти у своєму голосуванні 29 липня 1882 р. Обмежуючись цілком видимою частиною подій, вони бачать у цьому голосуванні, що повалило міністерство Ш. Фрейсіне, тільки «нерозумну» політику опозиції – результат цього голосування є для них як перемога цієї радикальної опозиції над прихильниками колоніальної політики. За кредити на активну політику в Єгипті голосувало лише 75 депутатів, проти – 417. «Ніколи ще жоден кабінет не був скинутий такою переважною більшістю», – відзначає А. Рамбо у своїй монографії про Ж. Феррі [21, р. 262]. Аналізуючи це вирішальне для єгипетської політики Франції голосування, А. Рамбо так само, як і інші французькі історики, вбачає у ньому нерозумність гамбетистів та розгубленість палати. Хоча навряд чи можна серйозно говорити про «розгубленість» палати, тим більше що якби така розгубленість дійсно мала місце, її легко було б виправити новому міністерству, поставивши знову на одному з найближчих засідань палати в трішечки змінений форми питання про кредити на окупацію Єгипту. Це було б більш природно, тим паче що до влади прийшов вірний гамбетист Ш. Дюклерк, який повинен був би прагнути до проведення спільної окупаційної політики з Англією щодо Єгипту. Однак нічого подібного ми не бачимо. Ш. Дюклерк і не намагається ревізувати рішення палати, прийняте нібито «в стані розгубленості» та в результаті «нелогічного» голосування. Пояснення цьому ми можемо бачити тільки в тому, що Ш. Дюклерк сприйняв значний провал Ш. Фрейсіне не як випадкову забаганку палати, а як закономірне вираження реальних інтересів різних груп щодо єгипетської політики. Справа в тому, що в питанні про відмову від активного державного втручання Франції в окупацію Єгипту погляди опозиції збіглися з бажаннями їхніх супротивників. Радикальна опозиція виступала проти активної колоніальної політики. 29 липня, виступаючи в парламенті проти французької збройної інтервенції в Єгипті, Ж. Клемансо закінчив свою промову такими словами: «Європа покрита солдатами, усі чекають, кожна держава забезпечує собі свободу дій для майбутнього – збережіть цю волю й для Франції» [18, р. 311].

Захисників ідеї французької збройної інтервенції не виявилось. Кондомініум, як виявилось, містив у собі можливості для постійних заворушень у країні й не давав гарантій стабільності. Тим часом цю стабільність, що була предметом прагнення французьких кредиторів, вони через неможливість захоплення Єгипту однієї Францією сподівалися забезпечити за посередництвом англійської окупації. Англійське правління Єгиптом обіцяло надійне забезпечення відсотків на позичені капітали.

Те, що англійський уряд загарбає весь Єгипет разом з «французьким» Суецьким каналом, що політичне панування Франції в Єгипті зникне відразу й назавжди разом із престижем Франції, а її культурний вплив виявиться в гандикапі – всі ці міркування мало хвилювали французьких банкірів. Тільки перехід фінансистів на бік супротивників колоніальної політики міг забезпечити таку нищівну антиурядову більшість у парламенті, яка протестувала проти активної єгипетської політики Фрейсіне. Інакше й не могло б бути в парламенті, яким успішно управляла за лаштунками олігархія.

Зовсім інакшим було ставлення до колоніальної політики у Великій Британії. Більшість членів ліберального кабінету поділяли погляди свого лідера щодо завоювання Єгипту. Дж. Гошен, наприклад, писав лорду Гренвілу 15 вересня 1882 р.: «Звичайно, я радю престижу, якого ми набули. Я радю потужності, якої ми досягли на Сході та в міжнародних відносинах загалом» [15, р. 90].

Єгипетський курс ліберального уряду знайшов розуміння в англійському суспільстві. Коли новина про бомбардування Олександрії була оголошена в палаті громад, її зустріли вибухом мимовільної гучної радості. Наступного дня, тобто 12 липня, багато ліберальних членів нижньої палати парламенту схвалили дії свого уряду. Утрималися від різкої критики і представники консервативної опозиції, 27 липня 1882 р. палата обшин вотувала кредити на єгипетську експедицію [13, с. 32]. Позиція самого уряду і ставлення різних прошарків англійського суспільства до єгипетських подій влітку і на початку осені 1882 р. свідчили про своєрідне єднання імперських сил Англії.

Під час єгипетських подій 1881–1882 рр. в Англії не сформувалося сильної опозиції інтервенціоналістському курсу ліберального кабінету В. Гладстона. Правда, голоси протесту супроти інтервенції до Єгипту все ж таки лунали в країні. У міністерство закордонних справ надходили петиції протесту від різних суспільних організацій: від виконавчого комітету Товариства миру, який організував мітинг у Манчестері; від ліверпульського Товариства миру; від лондонського і бірмінгемського відділень Асоціації міжнародного арбітражу та миру тощо. У лютому 1882 р. була утворена Ліга проти агресії, президентом якої став радикал Дж. Морлі. Ліга користувалася підтримкою не менше 36 членів британського парламенту. Найактивнішими її членами були Р. Спенсер, Ф. Гаррісон. Але діяльність ліги не була ефективною [16, р. 7].

Чіткої лінії поведінки серед членів ліберального уряду щодо подальшої долі Єгипту не було. Особливо часто у зв'язку з цим згадується ім'я В. Гладстона [7, с. 34]. І дійсно, відразу ж після битви під Телль-аль-Кебір

прем'єр-міністр висловлювався на користь швидкої евакуації британських військ. Він вважав, що Англія не повинна «займати Єгипет ні формально, ні фактично» з багатьох причин, серед яких він називав: «Ми вже й так маємо що робити; це було б поганим прикладом, подібно Каїру; це прискорило б тривалу кризу на Сході, до якої ми не готові» [19, р. 352]. Лорд Гренвіл як міністр закордонних справ також заявляв про те, що окупація Єгипту британськими військами носитиме тимчасовий характер [7, с. 36].

Проте насправді позиція ліберального кабінету в питанні про евакуацію англійських військ була складнішою, ніж це здавалося на перший погляд. Ліберальне керівництво не могло не враховувати думку промислових і фінансових кіл Англії, які відкрито висловлювалися за встановлення тривалого британського панування в Єгипті.

Незважаючи на запевнення лібералів у «короткочасності», окупація Єгипту набула довгострокового характеру. Уряд Солсбері зайняв однозначну позицію у цьому питанні. В 1887 р. лорд Карнарвон і маркіз Солсбері в «Декларації», яка стосувалася долі Єгипту, заявили, що Англія не може взяти на себе протекторат над цією країною, подібно французькому над Тунісом. Але, з іншого боку, вона «...могла залишити країну лише після того, як гарантувала б безпеку проти іноземного вторгнення і внутрішніх заворушень» [11, с. 168]. Англійська виступала за довготривалий характер окупації Єгипту. Перебування англійських військ обґрунтовувалося необхідністю проведення реформ. Тим самим доля реформ у Єгипті повністю ставилася в залежність від втручання англійців. Їх проведення гарантувалося наявністю у вищих органах влади Єгипту британських офіцерів та чиновників [11, с. 168].

На початку 90-х рр. XIX ст. єгипетське питання перебувало в центрі уваги англійських політичних кіл. Як відмічав Є. Стааль у своїх донесеннях в Росію, «...ідея евакуації із долини Нілу великою мірою непопулярна в Англії» [2, л. 325]. За продовження єгипетського курсу консерваторів у ліберальному кабінеті активно виступив лорд А. Розбері. У січні 1893 р. у період загострення єгипетського питання він заявив прем'єр-міністру, що окупаційна армія в Єгипті повинна бути посилена: «... ми отримали попередження, і я побоююся, якщо ми не візьмемо його до уваги, ми опинимося перед початком нової тривожної фази єгипетського питання...» [11, с. 172]. Позиція А. Розбері знаходила підтримку також серед членів консервативної опозиції, які вважали, що в умовах російсько-французького зближення виведення англійських військ з Єгипту могло бути небезпечно для британських інтересів, а також тим, що могло спровокувати нові революційні виступи в Єгипті [19, р. 183]. Кабінет же Гладстона зайняв обережну позицію, його члени намагалися уникати крайнощів.

Аналізуючи ставлення англійської громадськості та політикуму до суперечностей з Францією в Єгипті, можна зробити висновок, що суспільна думка країни схилилася до рішучих дій Великої Британії у цій арабській країні. Після бомбардування Олександрії більшість членів ліберального кабінету поділяли погляди свого лідера. Утрималися від різкої критики і представники консервативної опозиції, що свідчило про своєрідне єднання імперських сил Англії. Англійська преса готувала суспільну думку країни до довготривалого характеру окупації Єгипту. Британські ж політичні кола погоджувалися з цим, оскільки вважали за необхідне отримати від інтервенції в Єгипті реальні та відчутні вигоди.

Натомість французькі політичні кола, піклуючись про фінансовий стан країни, не погодилися виділити кошти на активні експансіоністські дії, що негативно вплинуло на позиції Франції в Єгипті і зрештою призвело до втрати можливості фінансового збагачення за рахунок закабалення єгипетських територій.

Отож, англо-французьке колоніальне суперництво в Єгипті завершилося перемогою Великої Британії, яка збільшила свої колоніальні володіння.

Джерела та література

1. Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. 133, оп. 470 (1870–1917), д. 1 (л. 1–146), л. 33.
2. АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 63, л. 216, 325.
3. Александров В. В. Борьба империалистических держав за раздел Африки (1881–1914 гг.) / В. В. Александров. – М.: Высшая школа, 1963. – 84 с.
4. Александров Г. Капитализм и колониальная политика / Г. Александров. – М.-Л.: Московский рабочий, 1962. – 152 с.
5. Белкин И. Д. Жюль Гед и борьба за рабочую партию во Франции / И. Д. Белкин. – Москва, 1952. – 347 с.
6. Гелла Т. Н. Колониальная политика Англии и либерал-империалисты в конце XIX в. / Т. Н. Гелла // Европа, США и колониальный мир. – М.: Наука, 1988. – С. 5–25.
7. Дармштеттер П. История раздела Африки (1870–1919 гг.) / Пауль Дармштеттер; [пер. с нем.] – М.-Л.: Госиздат, 1925. – 179 с.
8. Энгельс Ф. – Бебелю А. в мае 1880 г. / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Твори: У 50 т. – Т. 27.
9. История дипломатии: В 5 т. / Под ред. А. А. Громыко, И. Н. Земскова, В. А. Зорина, В. С. Семенова и др.; автор тома В. М. Хвостов. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 2: Дипломатия в новое время. 1874–1914 гг. – 820 с.
10. Нерсесов Г. А. Дипломатическая история египетского кризиса. 1881–1882 / Г. А. Нерсесов. – М.: Наука, 1979. – 320 с.
11. Ротштейн Ф. А. Захват и закабаление Египта / Фёдор Аронович Ротштейн. – М.: Изд-во восточ. лит-ры, 1959. – 366 с.
12. Сырцова Е. А. Великобритания и Египет: отношение английских политических партий к оккупации «страны пирамид» (1882 г.) / Е. А. Сырцова // Великобритания, Франция и США в международных отношениях нового и новейшего времени. – М.: Наука, 1986. – С. 25–38.
13. Хоррабин Дж. Ф. Экономическая география мира в марксистском освещении / Джон Фрэнсис Хоррабин. – Москва, 1926. – 159 с.

14. Adam J. L'Angleterre en Egypte / J. Adam. – Paris, 1922. – 416 p.
15. Chamberlain J. A Political Memoir. 1880–1892. / J. Chamberlain. – L.: Macmillan, 1953. – 302 p.
16. Chamberlain M. British Public Opinion and the Invention of Egypt / M. Chamberlain // Trivion. – 1981. Vol. 16. May. – P. 5–18.
17. Documents diplomatiques français (1871–1914). – I-re série. – T. IV. – № 392. – Paris, 1930.
18. Freycinet C. La question d'Egypte / Charles de Freycinet. – Paris: Calmann-Lévy, 1905. – 451 p.
19. Matthew H. The Gladstone Diaries. Introduction / H. Matthew. – London: Smith, Elder and Co., 1961. Vol. 10. – 380 p.
20. Rambaud A. Jules Ferry / Alfred Rambaud. – Paris: Plon, Nourrit, 1903. – 553 p.
21. The situation in the Egypt // The Times. – 1882. – June 30. – P. 5.

УДК [94(73):327(73:510)] «189/190»

Тарас П'ятничук

ДОКТРИНА «ВІДКРИТИХ ДВЕРЕЙ» ДЖ. ХЕЯ ТА ПЕРША СПРОБА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

В статті розкриті передумови та причини американської експансії в Китаї, охарактеризовано її особливості. Автором проаналізовано зміст доктрини «відкритих дверей», а також розкрито позицію урядів великих держав щодо її появи. Головний акцент зроблений на практичній спробі реалізації доктрини «відкритих дверей» та її наслідках.

Ключові слова: великі держави, доктрина «відкритих дверей», експансія, боксерське повстання, сфера впливу, концесії, зовнішня політика.

Анотація. В статті раскрыты предпосылки и причины американской экспансии в Китае, а также дана характеристика её особенностей. Автором проанализировано содержание доктрины «открытых дверей», рассматривается позиция правительств великих государств касательно появления доктрины. Главный акцент сделан на практической попытке реализации доктрины «открытых дверей», а также её на последствиях.

Ключевые слова: великие государства, доктрина «открытых дверей», экспансия, боксёрское восстание, сфера влияния, концессии.

The article reveals preconditions of and reasons for the American expansion in China, as well as the characteristic of its features. The author has analyzed and also characterized the content of the «open doors» doctrine. Also the author has characterized attitude to appearance of the doctrine the governments of Great powers. The main emphasis has been made on the practical attempt of the implementation of the «open doors» doctrine and its consequences.

In the article the attempt has been made to thoroughly analyse the US policy on China in the late 19th – early 20th century. The author aims at exploring the practical steps of the US government, focused at penetrating the Chinese market.

While explaining the American bourgeoisie's interest in China, the author points to the oversupply of the US market. The author claims that this phenomenon was caused by significant industrial growth. The crisis of overproduction which was threatening the United States, could cause a real collapse of the US economy and society.

In the article it is noted that China was desirable and necessary for the United States. But because of dividing China between the Great powers into spheres of influence, Americans could not use military means. This circumstance has led to the proclamation of the «open doors» doctrine. Although Great powers had formally agreed with the content of the doctrine, in practice they didn't support it.

In the article considered the social upheaval which took place in China during 1899-1901 is also. The author states that China's lost sovereignty and foreigners' expansion was one of the reasons for the Boxer Rebellion. This event was an opportunity to implement the «open doors» doctrine for the US. For this purpose the United States sent its troops into China. The international coalition consisting of Britain, France, Germany, Russia, Japan, Italy, Austria-Hungary and the United States put down the Boxer Rebellion during the 1900-1901.

During the meeting at which winners decided the fate of China, the US diplomats attempted to obtain their own sphere of influence for the United States. Also they sought to achieve recognition of the principles of the «open door» doctrine in China. The United States achieved neither the former nor the latter.

The author has made the conclusion that the reason for the diplomatic defeat of the US was caused by two factors. The first was that the United States didn't have any mechanisms for practical implementation of the «open door» doctrine in China. The other factor was the contemptuous attitude of the Great powers to the United States. The Great Powers viewed the US as the secondary country whose interests could be ignored.

Keywords: Great powers, «open doors» doctrine, expansion, Boxer Rebellion, sphere of influence, concessions, foreign policy.

Рубіж XIX-XX ст., з одного боку, став часом суттєвого загострення відносин та протистояння за колонії між великими державами Старого Світу, яке набуло прояву в низці локальних конфліктів (англо-бурська війна, фашодська та дві марроканські кризи, балканські війни і т. д.), що загрожували перерости у світову війну. З іншого, цей період можна охарактеризувати як час виходу США на міжнародну арену з метою отримання належного місця в системі міжнародних відносин. Першим кроком цього акту стала американсько-іспанська війна 1898 р., в ході якої США нанесли поразку Іспанії та отримали власні «колонії», такі як Пуерто-Ріко, Гаваї, Філіппіни та Куба. Здобувши опорні пункти в Карибському басейні й Тихому океані, правлячі кола США